

RECEPCIJA POTRČEVE PREDVOJNE KRATKE PROZE

Renata Debeljak

Osnovna šola Olge Meglič, Ptuj

UDK 821.163.6–32.09Potrč I.:82.09"193/194"

Prispevek prikazuje reproduktivno recepcijo predvojne kratke proze Ivana Potrča, pisatelja, dramatika in novinarja, ki ga literarna zgodovina uvršča med socialne realiste in pisce o kmečkih ljudeh. Pri tem se omeji le na nekatere razprave in samostojne publikacije ter tako prikaže, kako so nekateri slovenski kritiki (Jerovšek, Štih, Šafar idr.) vrednotili Potrča kot pisatelja in njegovo začetno prozo.

Ivan Potrč, socialni realizem, marksizem, kratka proza

The contribution looks at the reception of pre-war short prose by Ivan Potrč, a writer, playwright and journalist, who has been classified by literary historians as a Social Realist and as a rural author. The contribution will be limited to certain discussions and independent publications, showing how some Slovene reviewers (Jerovšek, Štih, Šafar and others) have appreciated Potrč as a writer and his early prose.

Ivan Potrč, Social Realism, Marxism, short prose

1

Eden aktivnih privržencev marksizma oz. kritikov oblasti Kraljevine Jugoslavije v 30. letih prejšnjega stoletja je bil Ivan Potrč, pisatelj, dramatik in novinar, ki se je leta 1913 rodil v kmečki in mlinarjevi družini. Že v ranem otroštvu je doživljal tegobe ter posledice težkega življenja kmeta, težaka in viničarja, skupaj z družino se je spopadal s problematiko pomanjkanja ter splošnega nezadovoljstva na slovenskem podeželju po prvi svetovni vojni, saj so tudi Potrčevo družino razmere močno prizadele, gospodarska kriza v 30. letih pa pripeljala njegovo kot tudi nešteto drugih kmečkih družin do roba preživetja.¹ Zato je nedvomno že v svojih zgodnjih delih izpovedal najglobljo

¹ Mladi Potrč je namreč hitro ugotovil, da je za moralno in družbeno krizo »malega« človeka kriva napačna družbena ureditev. Politično dogajanje medvojne Evrope, zaznamovane z gospodarsko krizo, rusko revolucijo, propadanjem kmeta, brezposelnostjo, revščino itn., je spodbudilo posameznike (tudi Potrča), da so na različne »ilegalne« načine opozarjali na nerealno in nepravilno družbeno ureditev v Kraljevini Jugoslaviji. Tako se je počasi na idejah marksizma razvila ideologija socializma v zgodovinskem kontekstu pojavila kot negacija ali kritika kapitalizmu ter že v tridesetih letih 20. stoletja in v prvih letih po drugi svetovni vojni vstopala v literarna dela t. i. socialnega realizma, ki je pogosto kritiziral preveliko moč meščanske družbe in zagovarjal prepričanje v socialistično družbo. Od sovjetskega socialističnega realizma, ki je temeljil na prikazovanju herojstva pozitivnih junakov pri gradnji in zaslugah nove družbe z izjemnimi moralnimi lastnostmi, je bil socialni realizem pri nas usmerjen v prikazovanje lokalne problematike kmeta, proletarca z vsemi svojimi, tudi negativnimi lastnostmi (Kos 1987: 381–382). Na teh temeljih je zrasla težnja nekaterih pisateljev (Ivan Pregelj) po socialni prozi ter etičnem racionalizmu in

občo in osebno resnico ter s tem resnico človeka, ki mu je kljub takšni ali drugačni družbeni ureditvi oz. politični ideologiji tudi v kasnejših obdobjih ostala najvišja vrednota. O vzrokih za svoje pisateljske začetke je pisal v *Ranih pisanjih*, kjer navaja, da se je kot »literarni mladenič« do kraja opijanjal nad vsem in prijel za pero; ampak to opijanjanje je bilo kratkoročno, saj se je vanj vsililo tisto, kar je v njem težje obležalo, in sicer ponižanje človeka in grdobja človeka nad človekom (Potrč 1983: 8).

2

Prve kritike Potrčevih predvojnih del zasledimo že ob koncu tridesetih let, ko je v *Ljubljanskem zvonu* izdal svoje prve kočarske novele. Franček Bohanec (2002: 72) piše, da je literarna kritika Potrčeva dela sprejela različno. Novelo *Kočarji* so objavili v skrajšani obliki, saj je Bratko Kreft v *Književnosti* v strahu pred banovinsko cenzuro izpustil protestniška mesta. V skrajšani obliki je izšla povest *Sin*, najhujšo kritiko, da ruši stebre kmetstva, pa je doživela *Kreflova kmetija*, ki je posledično krstno uprizoritev dočakala šele po vojni.

Po vojni se je Potrčeve predvojne literature med prvimi kritično lotil Janez Jerovšek, ki je leta 1956 v *Besedi* objavil študijo Družbena stvarnost v Potrčevi prozi. V njej Potrča označi kot pisatelja, ki se je postavil na stran družbe in njenemu razvoju podredil človeka, saj je s pisanjem želel doseči družbenokritični učinek. Prozo razdeli na predvojno in vojno, saj med njima opazi ključne razlike (Jerovšek 1956: 426):

Njegovo literarno ustvarjanje je v našem času dobilo drugačen značaj in drugo družbeno, politično in moralno funkcijo. Poprej negativni odnos do družbe je danes postal pozitiven. Pred vojno je prikazoval bedo in trpljenje v družbi, risal njeno protislovnost in nerazumnost in jo podiral s svojo netendenčno, nevsiljivo in moralno kritiko; danes pa priznava družbo kot razumno in pravično in jo skuša s svojim umetniškim ustvarjanjem podpirati in braniti.

Jerovšek *Kočarje in druge zgodbe* označi kot zgodbe ponižanih in razžaljenih kočarjev, ki jih obdaja zgolj pesimizem in fatalizem, saj so nad življenjem obupali, edino rešitev vidijo v alkoholu. Ob tem ugotavlja, da nimajo vse zgodbe enake literarne vrednosti in da pri mnogih ni moč najti umetniškega užitka, saj pisatelj sicer riše pretresljivo življenje, vendar bralca ne pretresa vedno in ne ustvarja tistega občutja, ki bi ga moralo ustvariti, če bi bilo delo izdelano in umetniško dognano. Od vseh zgodb se mu zdi najbolj umetniško dognana in izdelana novela *Kopači*, zato ta – tako Jerovšek – po pretresljivosti, etični globini in učinkovitosti sodi med najmočnejša dela naše socialne literature.

O povesti *Sin* ugotavlja, da je pisatelj sicer nadaljeval z enako tehniko pripovedovanja kot v prejšnjih novelah, vendar pa je ta v primerjavi z ostalimi bolj izdelana in

realizmu, hkrati s temi težnjami pa zaznamo tudi odklanjanje »iz Rusov presajen[e] snovn[e] in miseln[e] motivnost[i], nikakor pa organsko zajet[ega] in polno spoznan[ega] naše[ga] slovensk[ega] življenj[a]« (Zadravec 1974: 127).

dognana. Jerovšek (1956: 429) kritično sodi, da je v njej nekaj bistvenih pomanjkljivosti:

Pisatelj je sicer pokazal svojo osnovno življenjsko usmerjenost in tudi pisateljske sposobnosti. Vendar ne išče in še ne ve, v čem je njegova ustvarjalna moč. Življenje še ni organizirano v dovršeno obliko, pisatelj ni ustvaril življenjske situacije, v kateri bi po logičnih zakonitostih sledila vsa dejanja. To mu je uspelo najmanj: prikazati razvoj mladega kmečkega fanta od otroških let do zrele dobe. Ta razvoj je pretrgan, nelogičen in psihološko neutemeljen. Pisatelj se je lotil komplicirane in široke snovi, ki ji ni bil kos in ji tudi še danes ni.

Potrčev pogled na življenje in človeka je nazorsko vizualen. Nikdar ne izraža moči in globine ljubezenskega čustva, ki ga doživijo in občutijo tudi tisti grobi ljudje, kot nam jih prikazuje njegovo pripovedništvo. To je ena osnovnih pomanjkljivosti njegovega umetniškega ustvarjanja, ki je še danes ni premagal. Erotično čustvo je Potrču »terra incognita.«²

Leta 1960 je Franček Šafar v reviji *Jezik in slovstvo* objavil članek Pisatelj Ivan Potrč, v katerem je prikazal Potrčevo življenje in ustvarjanje. Avtor ugotavlja, da Potrč ni imel lahke poti v življenju in tudi ne v literaturi ter da so ga kot revolucionarno razpoloženega dijaka k pisanju silile krivice revnih ljudi; tako so Potrčeve predvojne povesti nastale kot posledica pisateljeve gorke ljubezni do trpečih ljudi. Dodaja, da so te ostra kritika kapitalističnega reda na podeželju pred drugo svetovno vojno:

V nadvse mračnih in trpkih zgodbah zajema pisatelj predvsem zunanje življenje svojih ljudi in ob tem s preprosto in jasno besedo slika socialno-ekonomske in moralne razmere v štajerski vasi med prvo svetovno vojno in v kapitalistični Jugoslaviji. Ljudje so žrtve razmer, ki jim ne dajo zaživeti človeka vredno življenje, jim maličijo srce in značaj ter zastupljajo odnose med njimi, da se pretepajo, sovražijo in celo ubijajo. (Šafar 1960a: 195)

Svoje gledanje na Potrča sklene s povzetkom, da je avtor realist, ki hoče s skopimi besedami povedati čim več. Šafar (1960b: 238) ugotavlja, da se Potrč v svojem literarnem razvoju ni bistveno spreminjal. Izhaja iz svojih ljudi in krajev, o katerih želi povedati tisto bistveno, zato je njegov slog jedrnat in zgoščen. Snov suvereno obvlada ter daje s tem svojim delom vtis neposrednosti, pristnosti in doslednosti, ob čemer pa ničesar ne olepšuje ali ponareja.

Bojan Štih v razpravi *Kmet v delih Ivana Potrča* (1966) Potrčevo literarno delo uvršča v okvir literarne tradicije, ki se je programsko uveljavila z Levstikovimi leposlovnimi načeli, v tridesetih letih pa je kot socialni realizem zaživela tudi v delih Miška Kranjca, Prežihovega Voranca in drugih. O Potrču pravi, da je tako po rodbinskem kot tudi po socialnem izvoru predstavnik kmečkega sveta ter legitimni glasnik moralnih, duhovnih in socialnih teženj sicer neenotnega, v odnosu do zemlje pa povsem sklenjenega in trdnega sveta, saj »predvojna dela (*Sin, Kočarji, Kreflova kmetija*) v enostavni realistični obliki in vsebini izpovedujejo avtorjevo socialno

² Na to kritiko se je Bohanec (2002: 75) odzval z opazko, da Jerovšek ni našel tistega bistvenega, in sicer da je Potrč želel v ospredje postaviti boj zoper vse, kar človeka tlačí od zunaj.

literarno kritiko vaških razmer, predvsem propadanje gruntarske kmetije in v zvezi z njo moralne skazitve osebnega kmetovega življenja» (Štih 1966: 215).

Štih (prav tam: 216) posebej opozarja, da kmečka tematika, ki je značilna za Potrča, »ne more biti tuje in nepotrebno telo v sodobni literaturi«, kajti če pisatelj tako izraža kritični pogled na sodobno družbo in ostaja zvest umetniški resnici, ne more biti niti snovna opredeljenost niti posebnost zunaj žive in sodobne literature. Po avtorjevem mnenju bi tako v Potrčevi predvojni kot tudi v povojni literaturi lahko našli šibke plati ustvarjalnega izraza, vendar pa omenjena dela opisujejo »tisto, kar je«; celo več, skušajo prodreti lupino »tistega, kar je« ter spregovoriti o globljih in človeško pomembnejših vsebinah. V nadaljevanju Štih razlaga, da je Potrčevo pripovedno delo ustvarjeno v okvirih verističnega in realističnega opisovanja, saj opise vsakdanjih življenjskih stvari in dogodkov spremlja preprost in naraven dialog oseb. Vse, kar Potrčevi junaki doživljajo in o čemer čustvujejo, je zvezano s problemom zemlje, ki je za Potrčeve like izvor vsega, kar predstavlja in sestavlja resnično človekovo eksistenco. Štih (prav tam: 217–218) kritizira Potrčev skup lirični prikaz narave; pravi, da je avtor zadržan opisovalec pokrajine in okolja, ker pa njegova pripoved izžareva izrazit dramatičen dar, sta ji epska širina in tudi lirični opis narave tuja, saj ju njegove osebe ne doživljajo kot strast.

Posebno mesto ima pri recepciji Potrčevega opusa Franček Bohanec, ki je med drugim leta 1983 skupaj s Potrčem izdal, uredil in napisal izčrpne spremne besede k Potrčevim *Izbranim delom* v šestih knjigah. V *Izbranih delih 1* z naslovom *Kočarji* je zbrana predvojna proza, povest *Sin* in parabolične *Kitajske novele*. Bohanec (1983: 462) v spremni besedi poudarja, da v vseh delih, predvsem pa v avtotematskih (npr. v povesti *Sin*, črtici *Prva srečanja*), Potrč disponira z enormnim fasciklom lastnih izkušenj in doživetij ter tako retrospektivno spreminja vse doživeto v literarno, postavljeno v »narobejšnji« svet, ki ga je tako močno priklenil, v njem pa preprostega, zgaranega, njemu dobro znanega in na domačo zemljo vezanega človeka prikazal tako, da je beda v zgodbah naturalistično-veristično zaživela s tisto elementarno bitnostjo, ki spodbuja k spreminjanju sveta, h graditvi novega, boljšega, s poudarkom na človeku kot najvišji vrednosti.

Leta 2002 je pod njegovim peresom nastala in izšla monografija oz. literarno-zgodovinski oris Potrča z naslovom *Portret Ivana Potrča*. Avtor knjige med drugim prikaže Potrčevo dobo, njegov biološki in socialni nazor, oblikovno in spoznavno moč ter razvoj del od protestniške predvojne pripovedi do intimne izpovedi. V poglavju Potrčevo pripovedništvo iz predvojnih let Bohanec ugotavlja, da je bilo za Potrča prelomno gimnazijsko obdobje na Ptujju, kjer so bili tudi napredni izobraženci (Franc Onič, Franjo Žgeč, Marja Boršnikova, Jože Potrč) in kjer se je srečal z idejami marksizma in socializma, kar je usodno vplivalo na njegovo življenje in pisateljsko usmeritev. Posledično je že v 30. letih postal komunist. Bil je aretiran, obsojen na enajst mesecev zapora, kar ga je zelo zaznamovalo in mu med drugim onemogočilo dokončanje šolanja, zato gre v njegovih predvojnih delih za antitezo kapitalistične ideologije oz. za anomalijo tedanje oblasti Kraljevine Jugoslavije, ki je s svojo družbeno »nepravilno« ureditvijo na rob preživetja potisnila »malega« človeka oz.

kmeta, viničarja in kočarja. Vedno jasneje se je v Potrču po vzoru marksistične teorije, ki je temelj njegove literarne ustvarjalnosti ter osebne ljubezni do pokrajine in njenega človeka, odkrivala motivika narodne zavednosti in socialne nepravilnosti. Potrč je tako v kratki prozi kot tudi v dramatici kritiziral dekadentnost kapitalistične družbene strukture; pisal je, da se mora ta spremeniti, življenje na podeželju pa izboljšati s spremembo lastniških odnosov, in to (predvsem po letu 1933) z novimi idejami naraščajočega socialističnega svetovnega nazora, ki so počasi dohitele tudi svet okoli Ptuja, Haloz in Slovenskih goric (Bohanec 2002: 58–74).

Posebno poglavje z naslovom *Od protestniške do intimne izpovedi* je avtor name-nil prehodu Potrčevih predvojnih del iz protestniške pripovedi v intimno izpoved, ki jo zasledimo tudi že pred vojno (*Czek, Prva srečanja*), saj začnejo prevladovati kontrastni motivi, pripoved izgublja širino zunanjega dogajanja in se stisne v človekovo notranjost:

Zunanje, grobo in nasilno kar gre čezenj, pa se v drobcih lovi za človekovo notranjo psihično raztrganost. Dramatičnost, ki raste strmo k vrhuncu, dokler se v hipu ne razbije, je v takšni novi Potrčevi življenjski situaciji dobila še eno izrazito plast: notranjo. Tako nastaja tip pripovedi, kjer zunanji in notranji drobci v pisatelju, ki je bolj prisoten kot prej, povzročijo, da skorajda izgine preprosto spletena črtica rane pripovedi in da se izoblikuje pripovedna tehnika, ki hkrati pleče doživljanja bralca na več ravneh: zunanjem, notranjem in pisateljevem. (Bohanec 2002: 77–78)

Helga Glušič (2002: 64) v monografiji *Slovenska pripovedna proza v 2. polovici 20. stoletja* Potrča uvršča med realiste z zanimivim pogledom na človeka v socialnem okolju prleške vasi. Posebno pozornost nameni literarnim osebam, ki se bralcu najprej pokažejo s fizične strani, pri grobem spopadu s sogovornikom, v telesnem gibu spolnega življenja. Potrčevi junaki delujejo intuitivno, nagonsko, v polzavednih čustvenih blodnjah in v slutnji načelne vznemirjenosti, v kateri se pojavljajo sanjske vizije o izgubljeni lepoti preteklih, največkrat otroških doživetij in neartikulirana, a občutena stanja moralne stiske, ki pripoved usmerjajo v pogosto presenetljivo poetično valovanje. Njegovi liki kažejo »nesmilečnost«, neusmiljenost sveta, kakršen je. Nesmilečnemu življenju se ne podajajo le literarne osebe v socialnih stiskah (dninarji, kočarji, viničarji), ampak gre za socialne spopade v kmečkih družinah, kjer se odsevajo družbeni moralni procesi časa, ki so pogosto usodni. Lomijo se vesti, v katerih prevladuje pohlep po lastnini in oblasti, pri čemer ubogega človeka najpogosteje premetavajo neobvladljivi nagoni. Potrčeva pripoved je dramatična, ustvarjajo jo dialogi, v katerih se karakterizirajo skromna, a intenzivno topla čustva viničarjev, njihova počasna, a zdrava pamet, naravni čut za moralo in v veliki meri tudi humor. Naturalistični slogovni način prevladuje v opisu in dialogu, psihotskih predstavitev oseb in v motivacijah epskega dogajanja (Glušič 2002: 64).

Leta 2012 je izšel knjižni izbor s spremno študijo *Prepovedano življenje*, v katerem je zbrana Potrčeva kratka proza iz tridesetih let. Urednica Jožica Čeh Steger v spremni študiji O Potrčevi zgodnji kratki prozi ugotavlja, da je Potrč kot predvojni komunist že v tridesetih letih 20. stoletja prelomil z literarno idealizacijo kmečkega življenja ter v času hude gospodarske krize pokazal na pereče socialne in moralne razpoke slovenske

vasi v stari Jugoslaviji. Potrčevi kočarji, dninarji, viničarji in kmetje so opisani v realističnem, deloma naturalističnem slogu. K temu dodaja ugotovitev, da stopa Potrčeva predvojna proza pred nas kot temna, za mlajše bralce domala nedoumljiva slika vaškega in mestnega življenja v stari Jugoslaviji ter od današnjega bralca zahteva poznavanje političnih, socialnih in drugih kontekstov. Njenega pomena pa ne vidi le v ohranjanju literarnega in kulturnega spomina, temveč tudi v tem, da je v današnjem času znova aktualna in da prinaša dragoceno spoznanje o zaupanju v človeka (Čeh Steger 2012: 300).

Na tem mestu ne smemo mimo razprave J. Čeh Steger iz leta 2006, ki je bila objavljena v reviji *Jezik in slovstvo* pod naslovom O Potrčevi predvojni pripovedni prozi, kjer ugotavlja, da temelji Potrčevo predvojno kot tudi kasnejše pisanje na realistični poetiki, ki je zraslo iz njegovega osebnega doživljajskega sveta. Kot nekateri drugi socialni realisti se je omejil na vzhodnoštajersko pokrajino, v katero je postavil kmečko-vaškega človeka s svojimi navadami, karakterjem, čustvovanjem, problemi, napakami in živim jezikom, obogatim z vzhodnoštajerskim izrazjem, zaradi česar je Potrčeva proza neprecenljivo bogastvo slovenskega jezika in kulture (Čeh Steger 2006: 16–22).

3

Potrčeva predvojna proza prikazuje po modelu angažiranega socialnega realizma (Pogačnik 1995: 266) umetniško izdelan portret podeželskega »malega« človeka v vsakdanjem težkem življenju, ki je bilo zaznamovano z lakoto, beračenjem, vsestranskim pomanjkanjem, garanjem in izkoriščanjem ter gospodarsko krizo, kar je Potrča in njegovo pogosto »pre-«številčno družino močno demoraliziralo. Od vsega začetka je bil komunist in tako spada poleg Kosmača, Ingoliča, Kranjca in Voranca med levičarske pripovedne talente (Slodnjak 1968: 429), z omenjenimi avtorji je v književnosti naredili prelom, saj so pred drugo svetovno vojno skupaj izoblikovali koroško-panonski literarni slog naše kmečke povesti, v katerem so spretno povezali vsak svoj dialektični izraz z zahtevami književnega jezika.

Ivan Potrč je slovensko književnost nedvomno zaznamoval tako s svojo ostro socialnokritično kmetško kratko prozo (Zdravec 1974: 213) kot tudi z dramatikom, saj je v obeh – kljub mnenju nekaterih (Jerovšek 1956), da si je tu in tam vzel preširoko snov, ki ji ni bil kos, da njegovi kmečki ljudje niso sposobni izražati globokih ljubezenskih čustev ter da v njegovih delih ni moč najti epske širine in liričnega opisa narava (Štih 1966) – dosledno z jedrnatim in zgoščenim slogom kritiziral ter ostro napadal vse, kar je njegovega »malega« človeka sililo v brezup.

Literatura

BOHANEC, Franček, 2002: *Portret Ivana Potrča*. Ljubljana: Viharnik.

ČEH STEGER, Jožica, 2006: O Potrčevi predvojni pripovedni prozi. *Jezik in slovstvo* 51/5. 15–23.

GLUŠIČ, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

JEROVŠEK, Janez, 1956: Družbena stvarnost v Potrčevi prozi. *Besede* V. 426–433, 543–553.

- KOS, Janko, 1987: *Pripovedništvo socialnega realizma na Slovenskem in evropski modeli*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- POGAČNIK, Jože, 1995: Pesem bolečine in radosti. Stanko Kociper: *Jeruzalemski zvonar*. Maribor: Slomškova založba. 261–278.
- POTRČ, Ivan, 1983: *Izbrano delo I*. Ljubljana: DZS.
- POTRČ, Ivan, 2012: *Prepovedano življenje*. Uredila Jožica Čeh Steger. Maribor: Litera.
- SLODNJAK, Anton, 1968: *Slovensko slovstvo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠAFAR, Franček, 1960a: Pisatelj Ivan Potrč. *Jezik in slovstvo* 5/7. 193–197.
- ŠAFAR, Franček, 1960b: Pisatelj Ivan Potrč: nadaljevanje in konec. *Jezik in slovstvo* 5/8. 233–239.
- ŠTIH, Bojan, 1966: Kmet v delih Ivana Potrča. Franc Zadavec (ur.): *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 214–218.
- ZADRAVEC, Franc, 1974: *Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.